

Beweging voor
radicale ecologie

Aardewerk

---

driemaandelijks tijdschrift

Zomer 2019

Aardewerk
Beweging voor radicale ecologie
Beurtstraat 43
B-3390 Tielt-Winge

info@aardewerk.be
www.aardewerk.be
BE95 5230 8031 4358
RPR Leuven 0470.247.882

Verantwoordelijke uitgever: Hans Versteden, Beurtstraat 43, 3390 Tielt-Winge
Redactie: Julie Van Houtryve
Typografie: Julie Van Houtryve

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel voorwoord	Julie Van Houtryve	3
Aankondiging Zomerweek 2019		4
“Recht voor de boom”: actie en verzoekschrift	Actiegroep Recht voor de boom	5
Doodsbrief	Hans Versteden	15
De toekomstige geschiedenis van de politieke economie (deel 2)	Jan Vanlommel	17
Studiedag Dierschap: Naar een gedeelde ruimte voor mens en dier		21

Aardewerk wil een ontmoetingsplaats zijn voor mensen die op zoek zijn naar leefwijzen die minder vervreemdend, verkwistend, gehaast en dwangmatig zijn, en die ecologisch meer duurzaam, samenhorig, rechtvaardig en vreugdevol zijn.

De opname van een artikel in *aardewerk* impliceert niet noodzakelijk de volledige inhoudelijke instemming van de redactie. Het betekent wel dat de tekst nuttig bevonden werd als bijdrage aan de radicaalecologische ideeënontwikkeling.

Een afdruk van of uittreksel en overname uit *aardewerk* mag slechts geschieden mits bronvermelding en schriftelijke toelating vooraf van Aardewerk en de auteur.

Beste lezer,

Na een bewogen verkiezingscampagne en veelbesproken verkiezingsresultaten, is de zomer nu met zijn volle gewicht ten tonele verschenen. Die herinnert ons eraan dat de Aarde het menselijke ingrijpen niet zomaar aan zich voorbij laat gaan. Nog nooit klom het kwik zo hoog in de zuidelijke streken van Frankrijk, met name tot meer dan 44 graden Celsius. Een kleine positieve noot mag dan zijn dat we meer dan ooit vol bewondering zijn voor de weldaden van de bomen en het bos.

In dit nummer blikken we terug op de actie 'Recht voor de Boom': op 3 mei 2019 dienden burgers in naam van 82 door de overheid beschermde bomen en bomengroepen, een verzoekschrift in bij de rechtbank waar de Klimaatzaak behandeld wordt, de Franstalige Rechtbank van Eerste Aanleg in Brussel. Daarin wordt toestemming gevraagd voor deze bomen om zich aan te sluiten bij de Klimaatzaak tegen de Belgische overheden. De integrale tekst van het verzoekschrift is opgenomen in deze nieuwsbrief alsook de illustratie die speciaal hiervoor werd gemaakt. Het was een symbolisch moment, want men is voor de allereerste keer juridisch tussengekomen in België, om te pleiten voor de rechten van het niet-menselijke leven. Aansluitend hierop gaat het over enkele reflecties met betrekking tot het dierlijke leven en publiceren we het tweede deel van (de vertaling van) een artikel over de verbanden tussen het 19de eeuwse economische denken en de huidige ecologische denkkaders.

Veel leesplezier gewenst,
Julie Van Houtryve

nieuwsbrief@aardewerk.be

Zomerweek Aardewerk 2019

De mens voorbij

Onder dieren en planten

Met Ton Lemaire en Ullrich Melle

12 t.e.m. 18 augustus 2019 – Bérismenil

Tijdens deze 26e zomerweek richten we onze aandacht exclusief op 'het andere leven', in dit verband: het niet-menselijke leven.

Het leven op aarde bestaat uit dieren en planten, waarbij we de mens eigenlijk tot de dieren moeten rekenen. Maar zo wordt dat in onze antropocentrische wereld niet begrepen: daarin wordt de mens immers opgevat als een speciale categorie van leven, ver verheven boven 'het andere leven' en wezenlijk daarvan verschillend.

We zetten onze antropocentrische bril af en kijken met open geest naar onze dierlijke en plantaardige medeschepselen: hebben zij een bewustzijn, gebruiken zij een taal, hebben zij gevoelens, hoe intelligent zijn zij, hoeveel weten wij eigenlijk van hen?

Ullrich Melle start met zijn nieuwe benadering van de *plantenwereld*. De dierwetenschappen en de dierenethiek hebben in de voorbije decennia de radicale scheiding tussen mens en dier in vraag gesteld en doen vervagen. Het antropocentrisme heeft plaats gemaakt voor een zoöcentrisme. Planten blijven daarbij echter als een mindere vorm van leven beschouwd worden, die er slechts toe dient om het waardevolle leven van mensen en dieren mogelijk te maken en te omkaderen. Er bestaat een wijdverspreide blindheid voor planten, voor de eigen aard en de eigen waarde van het plantenleven. Niet wij en de dieren zijn de voornaamste vorm van leven op aarde, maar de planten. Planten zijn een fundamenteel andere vorm van leven dan dieren en mensen. Hun zwijgzaamheid en gelijkmoedigheid steekt af tegen het kabaal van ons en de dieren. Nochtans zijn planten net zoals dieren behoeftige wezens die individueel, flexibel en actief op de specifieke uitdagingen in hun leven ingaan. Na de veel besproken dierenrevolutie wordt het tijd voor een plantenrevolutie, een nieuwe kijk op planten.

Ton Lemaire zal naar aanleiding van zijn vorig jaar verschenen boek 'Onder dieren', dieper ingaan op de *mens-dierverhouding*. Dieren hebben altijd een grote rol gespeeld in het leven van mensen. Vroeger waren dieren alomtegenwoordig, vandaag zijn ze voor een groot deel weggestopt en gereduceerd tot een soort vleesmachines. Tegelijk worden gezelschapsdieren door ons vertroeteld en verwend. In zijn boek schetst hij een ethiek voor het Antropoceen, waarin de mens verantwoordelijk is voor het in stand houden van een optimale biodiversiteit op een ecologisch gezonde planeet. Het wordt tijd om ons humanisme te verruimen tot wat hij een humanimalisme noemt dat ook de dieren kan omvatten, zodat ons ongebreidelde chauvinisme als soort wordt begrensd. We zullen in dit kader spreken over vegetarisme en over de toekomst van landbouw en veeteelt.

Actie 'Recht voor de Boom'

Uit de zomerweek "Met Hannah Arendt op weg – Actieve hoop in crisistijd" in 2018 met Dirk De Schutter en Alma De Walsche ontstond "Recht voor de Boom". Met deze actie wilden we pleiten voor een betere vertegenwoordiging van het niet-menselijke leven in onze democratie en voor meer aandacht voor hun rechten, en wilden we ook VZW Klimaatzaak een duwtje in de rug geven. Daarnaast wilden we er ook op wijzen dat bomen zowel slachtoffer van als oplossing voor klimaatontwrichting zijn, en dat we hen dus broodnodig hebben.

Op 3 mei 2019 om 13u30 dienden we in naam van 82 door de overheid beschermde bomen en bomengroepen, een verzoekschrift in bij de rechtbank waar de Klimaatzaak behandeld wordt, de Franstalige Rechtbank van Eerste Aanleg in Brussel, waarin we toestemming vroegen voor deze bomen om zich aan te sluiten bij de Klimaatzaak tegen de Belgische overheden. Dat verzoekschrift staat hieronder afgedrukt.

Bij de indiening van het verzoekschrift hielden we ook een actie waarvan een korte reportage te vinden is op de site van Het Laatste Nieuws: <https://www.hln.be/wetenschap-planeet/82-bomen-stappen-naar-de-rechter-ze-willen-rechten~a62a5057>.

Het verzoekschrift is nu in behandeling en we zullen pas bij de uitspraak van de Klimaatzaak weten of het ingewilligd wordt. Sowieso wordt het een interessante juridische test-case voor de rechten van het niet-menselijke leven in België.

Tekst van het verzoekschrift

Requête en intervention volontaire

Art. 813 du Code judiciaire

Au tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section civile

Numéro de rôle 15/4585/A

Nous soussignés

1. **L'aulne à feuille cordées** (*Alnus cordata*), Rue de l'Arbre Benit à Ixelles (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
2. **Le cèdre**, carrefour des avenues Pirenne, de Floréal et de Boetendael à Uccle (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
3. **Le chêne rouge d'Amérique** (*Quercus rubra*), Parc Jean Monnet, 2001-2123 à Berchem- Sainte-Agathe (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
4. **Le chêne** (abattu entretemps) et **l'érable sycomore**, Avenue Jean Burgers/Avenue Bourgmestre Jean Herinckx à Uccle (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
5. **Le chêne rouge d'Amérique** (*Quercus rubra*), Square Charles Lagrange à Uccle (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
6. **L'hêtre pourpre** (*Fagus sylvatica f. purpurea*), Place Jean Gabin à Jette (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
7. **Le tilleul argenté** (*Tilia tomentosa*), au croisement du boulevard des Invalides et de l'avenue de l'Église Saint Julien à Auderghem (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
8. **Le tilleul à larges feuilles** (*Tilia platyphyllos*), place Saint-Vincent à Evere (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
9. **Le tilleul**, situé au chevet du chœur de l'église Saint-Adrien, Square du Vieux Tilleul à Ixelles (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
10. **Le tilleul centenaire**, Bosveldweg à Uccle (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
11. **Le tilleul de l'indépendance**, Square de l'Arbalète à Watermael-Boitsfort (voir [le registre du patrimoine protégé dans la Région de Bruxelles-Capitale](#))
12. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*), Molenberg à Deurne (Diest) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))

13. **Le tulipier de Virginie** (*Liriodendron tulipifera*) dans le jardin du presbytère de la paroisse Sint-Jan, Pastoor Vandersandestraat 34 à Tervuren (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
14. **L'arbre aux quarante écus** (*Ginkgo biloba*) dans le jardin du presbytère de la paroisse Sint-Paulus, Dorpsstraat 37 à Geetbets (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
15. **Le hêtre commun à feuillage rouge foncé** (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*), Klein Park, Stationsstraat à Lovenjoel (Bierbeek) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
16. **Le hêtre commun à feuillage rouge foncé** (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*), Verrijksestraat à Neervelp (Boutersem) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
17. **Le frêne pleureur** (*Fraxinus excelsior 'Pendula'*) près de la maison bailli, Kammeersweg à Gammerages (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
18. **Le tilleul commun** (*Tilia europaea (x)*) près de la chapelle Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand, Beninksstraat à Wezemaal (Rotselaar) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
19. **L'arbre à miel** (*Styphnolobium japonicum*) à l' Atrechtcollege, Naamsestraat 63 à Louvain (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
20. **L'arbre aux haricots** (*Catalpa bignonioides*), Dr. J. Geensstraat 34 à Tirlemont (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
21. **L'arbre aux quarante écus** (*Ginkgo biloba*) à Goed Van den Bossche, Dr. J. Geensstraat 34 à Tirlemont (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
22. **Le tilleul** (*Tilia europaea (x)*) ascendant comme arbre de la liberté à Tervuren, Kerkstraat à Tervuren (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
23. **Le cèdre de l'Ouest** (*Thuja plicata*) près du presbytère de la paroisse Sint-Clemens, Jagers te-Voetlaan 6, Zenneweg 11, Zenneweg 9 à Epegem (Zemst) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
24. **Le marronnier blanc** (*Aesculus hippocastanum*) au Centrupark, Hector Henneaulaan, Kouterweg, Maria Dallaan, Parklaan à Zaventem (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
25. **Le platane comun** (*Platanus hispanica (x)*) ascendant comme arbre de la liberté, Leuvensebaan, St.-Agathastraat à Rhode-Sainte-Agathe (Huldenberg) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
26. **L'arbre aux quarante écus** (*Ginkgo biloba*) à Sint-Geertruiabdij, Halfmaartstraat à Louvain (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
27. **Le mûrier noir** (*Morus nigra*) à Sint-Geertruiabdij, Halfmaartstraat à Louvain (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
28. **La groupe solitaire de chênes pédonculés** (*Quercus robur 'Fastigiata'*) colonnaires, Leroyplein à Munsterbilzen (Bilzen) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))

29. **Le tilleul (Tilia)** de paix, Koningin Astridplein à Bourg-Léopold (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
30. **Le tilleul commun** (*Tilia europaea* (x)) "De Kerkelinde", Kerkdijk, Rodenbachlaan à Overpelt (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
31. **Les trois tilleuls** (*Tilia*), St-Pietersstraat à Leut (Maasmechelen) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
32. **Le tilleul** (*Tilia*) comme arbre de la liberté, Pley à Fouron-le-Comte (Fourons) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
33. **Le tilleul** (*Tilia*), Kerkstraat à Meerle (Hoogstraten) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
34. **Le hêtre commun** (*Fagus sylvatica*) ascendant près de l'église Sint-Willibrordus, Heilig Hartstraat à Berchem (Anvers) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
35. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*) dans le domaine du château Rivierenhof, Hooftvunderlei à Deurne (Anvers) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
36. **Le hêtre commun** (*Fagus sylvatica*) ascendant près de la maison de campagne Heidehof, Kapelsestraat 45 à Kapellen (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
37. **Le hêtre commun** (*Fagus sylvatica*) ascendant dans le parc communal Beaulieu, à Kapellen (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
38. **Le houx** (*Ilex aquifolium*) ascendant et le noyer (*Juglans*) dans le jardin du presbytère, Handelslei 33 à Zoersel (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
39. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*) taillé en étages à la place du village de Retie, Markt à Retie (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
40. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*), Markt à Retie (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
41. **Les araucarias du Chili** (*Araucaria araucana*) près de la mairie de Rijkevorsel, Molenstraat 5 à Rijkevorsel (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
42. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*) dans le domaine Vordenstein, Kopstraat à Schoten (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
43. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*) taillé en étages à la place du marché de Westerlo, Grote Markt à Westerlo (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
44. **Le tilleul à grandes feuilles** (*Tilia platyphyllos*) taillé en étages à la place du marché de Westerlo, Grote Markt à Westerlo (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))

45. **Le séquoia géant** (*Sequoiadendron giganteum*) dans le domaine de Renesse, Lierselei à Oostmalle (Malle) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
46. **Le tilleul** (*Tilia*) comme arbre de la liberté, Leernsesteenweg à Bachte-Maria-Leerne (Deinze) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
47. **Le hêtre commun** (*Fagus sylvatica*) près du Oud-Hospitaal, Onderwijsstraat, Oude Vismarkt 13 à Alost (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
48. **Le hêtre commun** (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') ascendant comme arbre de la liberté, Pastoor Verwilghenplein à Haasdonk (Beveren) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
49. **Le tilleul commun** (*Tilia europaea* (x)), Leernsesteenweg à Sint-Martens-Leerne (Deinze) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
50. **L'espalier de platanes** (*Platanus*) en cercles concentriques, Koningin Maria Hendrikaplein à Gand (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
51. **Le tilleul argenté** (*Tilia tomentosa*) ascendant comme arbre de paix à Sint-Denijs-Westrem, Kerkdreef, Loofblommestraat à Sint-Denijs-Westrem (Gand) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
52. **Le platane comun** (*Platanus hispanica* (x)) solitaire, Prudens Van Duyseplein à Gand (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
53. **Le hêtre pleureur** (*Fagus sylvatica* 'Pendula') au cimetière protestant Korsele, Korsele 39 à Hoorebeke-Sainte-Marie (Horebeke) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
54. Le "Griend" d'**osier pourpre** (*Salix purpurea*) et **saule** (*Salix*), Sasbaan 41 à Wieze (Lebbeke) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
55. **Les hêtres communs** (*Fagus sylvatica*) et **le platane comun** (*Platanus hispanica* (x)) dans le domaine du château de Wissekerke, Bazel à Bazel (Kruibeke) (voir [inventaris onroerend erfgoed Vlaanderen](#))
56. **Vieux tilleul croissant**, Place Yvon Paul à Macon (Momignies) (voir [données documentaires SPW](#))
57. **Le Gros Tilleul**, place de Renival à Lasne (voir [données documentaires SPW](#))
58. **Le platane dénommé "Arbre de la Liberté"**, Place publique de Saintes à Tubize (voir [données documentaires SPW](#))
59. **Le chêne à clous**, Rue des Chats à Herchies (Jurbize) (voir [données documentaires SPW](#))
60. **Chêne des Quatres Frères**, bois communal de Rance (bois Massart) à Chimay (voir [données documentaires SPW](#))

61. **Vieux Tilleul de l'Espinette**, rue Joseph Wauters à Feluy (Seneffe) (voir [données documentaires SPW](#))
62. **Les deux tilleuls** qui encadrent la Chapelle Notre-Dame de la Paix, Rue Victor Crombez à Orcq (Tournai) (voir [données documentaires SPW](#))
63. **Le tilleul tricentenaire**, Grand-Place à Saint-Maur (Tournai) (voir [données documentaires SPW](#))
64. **Le chêne pédonculé dit "Les Sept Frères de Gospinal"**, Gospinal à Soulwaster (Jalhay) (voir [données documentaires SPW](#))
65. **Deux tilleuls** situés à gauche et à droite de l'entrée du cimetière, Tige de Pair (place dite Bati de Pair) à Pair (Clavier) (voir [données documentaires SPW](#))
66. **Trois tilleuls** devant l'entrée de l'édicule à Momalle, Rue du Haut Vinave à Momalle (Remicourt) (voir [données documentaires SPW](#))
67. **Les tilleuls** qui entourent la chapelle Sainte-Geneviève, Rue de l'Argote à Izier (Durbuy) (voir [données documentaires SPW](#))
68. **Tilleul**, Place Saint-Michel à Chanternelle (Etalle) (voir [données documentaires SPW](#))
69. **Les 36 tilleuls**, Rue de la Capelle à Chanternelle (Etalle) (voir [données documentaires SPW](#)) 70. **Les tilleuls**, pont du Baty à Petigny (Couvin) (voir [données documentaires SPW](#))
71. **Tilleul à grandes feuilles dit "Le tilleul de Conjoux"**, Baraque de Conjoux à Conneux (Ciney) (voir [données documentaires SPW](#))
72. **Tilleul dit "Le Sabot de Saint-Nicolas" ou le "Gros Tilleul"**, Chemin de Gros Tilleul à Furnaux (Mettet) (voir [données documentaires SPW](#))
73. **Tilleul dit "Le Tilleul de Haillot"**, rue des Écoles à Haillot (Ohey) (voir [données documentaires SPW](#))
74. **Le Chêne au Gibet**, Barvaux-En-Condroz à Havelange (voir [données documentaires SPW](#)) 75. **Les deux tilleuls qui encadrent la chapelle de Foy-Notre-Dame**, Rue de la Chapelle à Oizy (Bièvre) (voir [données documentaires SPW](#))
76. **Les deux tilleuls qui encadrent la petite chapelle au lieu-dit Tronnoy** à Braibant (Ciney) (voir [données documentaires SPW](#))
77. **Les tilleuls qui forment une allée**, Rue Saint-Pierre/Quartier Saint-Pierre à Serville (Onhaye) (voir [données documentaires SPW](#))
78. **Les 49 tilleuls tricentenaires**, Avenue des Tilleuls/Rue Alphonse Collignon à Rochefort (voir [données documentaires SPW](#))
79. **Les Tilleuls**, Place des Tilleuls à Andenne (voir [données documentaires SPW](#))
80. **Les deux tilleuls devant l'église Sainte-Geneviève**, Rue du Prieure à Florée (Assesse) (voir [données documentaires SPW](#))

81. Le tilleul dans l'entrée de la haie des pauvres, Rue de l'École à Dave (Namur)
(voir [données documentaires SPW](#))

82. Les deux tilleuls qui entourent la chapelle Notre-Dame des Affligés,
Rue des Combattants à Hanzinne (Florennes) (voir [données documentaires SPW](#))

représentés par Hendrik Schoukens, avocat, ayant son cabinet à 1750 Lennik, Dorp 12 b2, et par
Gwijde Vermeire, avocat, ayant son cabinet à 9000 Gand, Voskenslaan 301

Déclarons intervenir volontairement dans la cause portant numéro de role 15/4585/A

en cause de

1. **L'asbl KLIMAATZAAK**, inscrite à la BCE sous le n° 0567 926 684, dont le siège est établi à
1070 Bruxelles, rue de Fiennes 77,
et les 8.429 (aujourd'hui 56.661) co-demandeurs

*Parties demanderesses, faisant élection au cabinet d'avocats 1) Eric Gillet, Carole Billiet, Luc
Depré et Audrey Baeyens (Equal Partners Law), Place de Flagey 18, 5ième étage, 1050 Bruxelles,
et 2) Roger Cox (Paulussen advocaten), Sint-Pieterskade 26B, 6212 AD Maastricht, Nederland*

contre

2. **L'ÉTAT BELGE**, représenté par son Gouvernement, en la personne de la Ministre de l'Énergie,
de l'Environnement et du Développement durable, Marie-Christine Marghem, dont le cabinet est
établi à 1000 Bruxelles, rue de la Loi 51,

Première partie défenderesse

3. **La RÉGION WALONNE**, représentée par son Gouvernement, poursuites et diligences de
Monsieur Paul Furlan, Ministre wallon des Pouvoir locaux, de la Ville, du Logement et de
l'Énergie, dont les bureaux établis à 5100 Namur (Jambes), rue Mazy, 25-27,

Deuxième partie défenderesse

4. **La RÉGION FLAMANDE**, représentée par le gouvernement flamand en la personne de la
Ministre flamande de l'Environnement, de la Nature et de l'Agriculture, Joke Schauvliege et
maintenant Koen Van den Heuvel, dont les bureaux sont établis à 1000 Bruxelles, boulevard du Roi
Albert II, 20/1,

Troisième partie défenderesse

5. **La RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE**, représentée par son gouvernement, poursuites et
diligences de Madame Céline Fremault, Ministre du Logement de la Qualité de vie, de
l'Environnement et de l'Énergie, dont le cabinet est établi à 1050 Bruxelles, rue Capitaine Crespel
35,

Objet de la procédure

1. Les parties demanderesses veulent (faire) éviter que leur environnement deviendra un environnement instable, c'est-à-dire un environnement dans lequel
  - une part substantielle de la biodiversité aura disparu, un milieu dans lequel les écosystèmes, dont elles dépendent pour la nourriture, l'eau et les matières premières, seront surchargés et auront en partie succombé,
  - l'accroissement de conditions météorologiques extrêmes compromettra la sécurité de certaines parties du territoire (p.e. la côte et les rivières) et dans lequel ces extrêmes causeront régulièrement, sur d'autres parties du territoire de grands préjudices et des événements déstabilisateurs tels que des inondations et des tempêtes fortes.
2. Les rapports du GIEC (le Groupe d'experts intergouvernemental sur l'évolution du climat)¹ sont pour les parties demanderesses la principale preuve scientifique du changement climatique anthropique avec un préjudice progressif, causé par la combustion de fossiles combustibles, par laquelle l'homme ajoute des gaz à effet de serre dans l'atmosphère et modifie la composition physico-chimique de l'atmosphère.

Les parties demanderesses démontrent les conséquences spécifiques du changement climatique en Belgique, e.a. avec l'étude UCL/Greenpeace² qui est basée sur diverses autres sources, parmi lesquelles le GIEC et des études européennes et belges.

3. Les parties demanderesses sollicitent pour cette raison, en substance, à titre principal la condamnation des parties défenderesses à (faire) diminuer le volume global des émissions belges annuelles de gaz à effet de serre en manière telle que le volume global de ces émissions doit avoir diminué
  - en 2020 de 40% (à titre subsidiaire: en 2030 de 55%), ou à tout le moins de 25% (à titre subsidiaire: de 40%), par rapport au niveau de l'année 1990,
  - en 2050 de 87,5%, ou à tout le moins de 80%, par rapport au niveau de l'année 1990.

Objet et exposé des moyens et conclusion de l'intervention volontaire

4. L'étude UCL/Greenpeace précitée établit
  - qu'à l'échelle de la Belgique "les espèces d'arbres à longue durée de vie (chênes, hêtres et charmes) pourraient ne plus trouver chez nous un climat favorable à leur développement. Ils pourraient de plus souffrir de problèmes liés aux parasites et maladies, notamment s'ils sont affaiblis par des vagues de chaleur"³,
  - que la Belgique se trouve dans la zone européenne où le climat actuel convient au hêtre qui "est

---

¹ <https://www.climat.be/fr-be/changements-climatiques/les-rapports-du-giec> .

² <http://www.elic.ucl.ac.be/users/marbaix/impacts/docs/ImpactsGPvF-MR-FR.pdf>; Adde: INBO-rapport 2015 Effecten van klimaatverandering op bos en natuur in Vlaanderen; <https://www.inbo.be/nl/pagina/thema/klimaat>.

³ Étude UCL/Greenpeace, 8.

une espèce qui réclame une période de gel avant que ses bourgeons ne puissent éclore” et qui “n’est donc pas adapté au climat doux océanique, trop humide”.⁴

5. Les requérants sont des êtres vivants fixes qui, dans des proportions comparables, occupent deux milieux distincts, l’atmosphère et le sol. Dans le sol se développent les racines, qui captent l’eau et les minéraux. Dans l’atmosphère croît le houppier, qui capte le dioxyde de carbone et l’énergie solaire. De par cette situation, les requérants jouent un rôle fondamental dans l’équilibre écologique de la planète et d’autant plus dans l’équilibre écologique de la Belgique et ses Régions.⁵

6. Les requérants sont des êtres vivants sensibles aux modifications de leur environnement. Ils doivent être respectés en tant que tels, ne pouvant être réduit à un simple objet. Ils ont droit à l’espace aérien et souterrain qui leur est nécessaire pour réaliser leur croissance complète et atteindre leurs dimensions d’adulte et pour se reproduire. Dans ces conditions les requérants ont droit au respect de leur intégrité physique, aérienne (branches, tronc, feuillage) et souterraine (réseau racinaire). L’altération de ces organes par le changement climatique anthropique les affaiblit gravement. Les études scientifiques des parties demanderesse démontrent que le changement climatique anthropique est une menace de vie réelle pour les requérants.

7. Les requérants sont des êtres vivants dont la longévité moyenne dépasse de loin celle de l’être humain. Ils doivent être respectés tout au long de leur vie, avec le droit de se développer et se reproduire librement, de leur naissance à leur mort naturelle, qu’il soit arbre des villes ou des campagnes. Les requérants doivent dès lors être considérés comme des sujets de droit, y compris face aux règles qui régissent la propriété humaine.⁶

8. À raison de leurs valeurs patrimoniales reconnues par les parties défenderesses, les requérants jouissent aussi d’une protection provisoire ou définitive dans l’intérêt général de l’humanité, décrétée par les parties défenderesses. Dès lors les parties défenderesses doivent, directement ou indirectement, s’en tenir au principe de préservation (de l’actif et du passif) inscrit dans leurs lois de protection de leurs monuments et/ou patrimoines.

9. En conclusion, les requérants sont des sujets de droit qui se présentent afin de défendre leurs intérêts. Leurs intérêts peuvent suffisamment être influencés dans un ou autre sens par la décision judiciaire succédante à la citation de l’asbl Klimaatzaak et les co-demandeurs dans la cause précitée.

PAR CES MOTIFS, PLAISE AU TRIBUNAL,

de déclarer l’intervention volontaire des requérants recevable.

Bruxelles, 3 mai 2019.

---

⁴ Étude UCL/Greenpeace, 25.

⁵ Inspiratietekst van het Bosforum.

⁶ Christopher Stone: Should trees have standing?

Doodsbrief

Naar aanleiding van het thema dieren en planten op de Zomerweek van 2019, schreef Hans Verstedden enkele beschouwingen neer.

We hebben een afspraak om 19u40 stipt. 'Stipt, hé!' Ik gris dus geen leesvoer mee en dan en dan alleen beland ik in de wachtzaal, grom. M'n smart leidt me af. Om 20u10 is het zover. De secretaresse maakt een dossier op en overloopt een lange vragenlijst naar haar leeftijd, geboortedatum, voor- én achternaam en of onze beslissing wel voldoende gemotiveerd is, enz. Na het verhoor verhuizen we na een korte pauze naar het medisch kabinet. Ze legt uitvoerig uit wat er gaat gebeuren. Ze neemt een injectiespuit en een naald uit de steriele plastic verpakking en zuigt het kalmeermiddel op. Plof, in de bil. Ze gooit spuit en verpakking in de vuilnisbak. We moeten vijf minuten praten eer het middel werkt. Dan neemt ze een nieuwe spuit, een nieuwe naald uit een steriele verpakking en zuigt het verdovingsmiddel op. Ze voelt er niks meer van. Ze gooit de spuit en de verpakking weg. We doden opnieuw de tijd. Ik voel dat er gehengeld word naar mijn verantwoordelijkheidszin. Dan neemt ze een derde spuit uit een steriele verpakking, een nieuwe naald en zoekt een ader om het middel intraveneus toe te dienen. Ze prikt, wroet en boort maar vindt geen ader. Ze bereidt mij voor de derde keer voor op wat komen gaat. Ze mikt de naald nu rechtstreeks in haar hart. Ze trekt eerst wat bloed terug om zeker te zijn dat ze raak trof en spuit dan het dodelijke gif in. Haar adem stukt onmiddellijk. Ze gooit de spuit en de verpakking weg. *'Kiest u voor begraven of eerder voor cremieren?'*. Om het woord 'dood' wordt in een regenboog heen gefietst. Ik beland terug bij de secretaresse die wacht op de mail van de in 't wit geklede veterinaire in de kamer ernaast, voor de rekening: €75. Terug naar huis met haar in een kartonnen doos. De volgende ochtend leg ik haar neer in het bos, bij haar eeuwige jachtvelden. Ze ligt opgerold tussen de bloeiende grootbloemige muur aan de voet van een jonge opgeschoten es. Ze oogt nog even soepel, al is ze zo stijf als de bovenlip van een 19de-eeuwse Brit. Ik ben mee met de tijd. Ik stuur met m'n smart een WhatsApp naar m'n gezin met een foto van haar verborgen rustplaats. Dan vervul ik haar laatste wens. Het lijkt nu alsof ze zelf weggekropen is onder het groen, zoals stervende beesten doen. Zij die haar moeten vinden, hebben er een neus voor. Ze zal opgaan in wormen onder de grond en in zangvogels in hoge bomen, waar ze zo begerig naar opkeek. Ze maakte deel uit van ons huishouden. Omdat ze levenslang bij ons woonde, kom ik ze tegen bij elke deur die ik opendoe. Ze likte gretig de wegwerpvlottjes schoon... Een dikke week later, tijdens de onthulling van de moord op een jonge vrouw uit het geboortedorp van mijn moeder zaliger, een moord die als een naald mijn hart doorboorde – ik ben vader van twee twintigerdochters – komt er een handgeschreven kaartje toe per post. *'Beste, Wij wensen jullie veel sterkte met het verlies van jullie Poes. Onze innige deelneming'*. Getekend door de jonge secretaresse en de witte veearts. Aan de ommezijde in zwart-wit

ruggelings een kat starend in de verte in een steriel aangeplant bos. Onze kat heette *Poes*, vandaar hun attente hoofdletter. Ik ging als boer tientallen jaren met varkens, schapen en kippen om en dus ook met hun leven, lijden en dood. Ik diende als boer zelf duizenden injecties toe, meestal kalmeermiddelen. Soms honderd na mekaar met dezelfde spuit die jaren diende. Ik castreerde duizenden biggen en doodde tientallen, misschien wel honderd of meer, dieren om velerlei redenen. *Zij stilden uw honger*. Toen ik begon kregen fokzeugen een naam (toen ik stopte had elk dier een oornummer). Toen ik begon werden ze *drachtig* en *wierpen* ze (nu zijn ze *zwanger* en *bevallen* ze). Sindsdien veranderde de houding tegenover dieren zoals het klimaat bij zes graden opwarming. Het is moeilijk om je in te leven in een eerdere tijdsgeest. Het is lastig om daarover te oordelen. Het is simpeler te veroordelen. Ik wijs nu vele dingen die ik in de jaren 70 en 80 doodnormaal vond, af. Het is makkelijk, ik heb geen varkens, geen schapen en geen leningen meer. Wij koken al decennia zonder vlees. Mijn laatste (ongecastreerd) varken, een beer dus, schonk ik op 6 december 2001 aan Gaia. Dat oogstte veel weerklank. Hij werd enkele maanden later gecastreerd wegens onhandelbaar. Varkensboeren springen dagelijks om met driftige en geile beren. Déze wereld voelt mij soms vreemd aan. Niet alleen omdat er drie spuiten en drie naalden met zes steriele verpakking – omwille van het *bessmettingsgevaar* – worden gebruikt om een ongeneeslijke en lijdende kat te doden, maar vooral om het artificiële commerciële petsfeertje errond. Als we nog een kat in huis halen en als ik haar overleef, ga ik er niet meer mee naar de veearts om haar volbracht leven te beëindigen. Wees gerust, ik schenk de uitgespaarde kosten wel aan een goed doel. De vraag die in je opkomt, beantwoord ik niet. En ik blijf het besmette woord 'dood' gebruiken voor de dood. Lees het desnoods als een palindroom.

Hans Versteden is actief in de draaischijf van Aardewerk.

De toekomstige geschiedenis van de politieke economie (deel 2)

Jan Vanlommel maakte een Nederlandse vertaling van een tekst van Eric Zencey, auteur en spreker aan meerdere universiteiten in de Verenigde Staten, die sinds de economische crisis in 2008 onder de aandacht kwam voor zijn ideeën over een ander soort economie. Het eerste deel van deze tekst verscheen in de lente-editie.

Wanneer je economie functioneert op basis van een energiebron die welvaartswaarde produceert tegen een ratio van 100 op 1, of beter (de geschatte EROI (energy return on investment, red) die petroleum ons gaf in de vroege 20e eeuw), dan zal de economie een behoorlijke rijkdom genereren onafhankelijk van wat je gelooft over de werking ervan.

Dat wil zeggen, hoge EROI-olie gaf de nieuwe economische wetenschap immuniteit om weerlegd te kunnen worden door gebeurtenissen. Maar falsifieerbaarheid van principes en beweringen is een stevige maatstaf voor een wetenschap. (Niet-falsifieerbare overtuigingen worden 'geloof' genoemd.)

In werkelijkheid heeft de discipline een free-riderprobleem - ze kreeg een vrijgeleide om zichzelf en haar onderwerp verkeerd te begrijpen door de enorme kracht van olie. Je zou het ook een Midas-probleem kunnen noemen, naar de legendarische koning die alles wat hij aanraakte in goud veranderde, inclusief zijn maaltijd en zijn dochter. De welvaart die olie heeft gegenereerd, maakte het onmogelijk voor de economische discipline om op enige fundamentele manier aan te sluiten bij andersheid, inclusief de andersheid van de planeet en haar rol in net die processen die de economische wetenschap veronderstelt te modelleren.

Thermodynamica in de economische wetenschap: Revolutionair voorteken, toekomstige geschiedenis

Ecologische Economie vertegenwoordigt de uitbreiding van de thermodynamische revoluties van de negentiende en twintigste eeuw in het domein van de economie. In de fysica ontroonde die revolutie Newton en bracht ze de relativiteit. In de biologie was ze vroedvrouw bij de geboorte van de ecologie, de studie van ecosystemen als geheel waarin energienetwerken - voedselwebben - een bepalende structuur zijn. In de chemie brachten de wetten van de thermodynamica klaarheid en strengheid in een wetenschap die worstelde om theoretische eenheid te brengen in diverse fenomenen. Tot nu toe echter hebben de meeste economen geen enkele moeite om hun onderwerp te behandelen alsof die wetten niet van toepassing zijn.

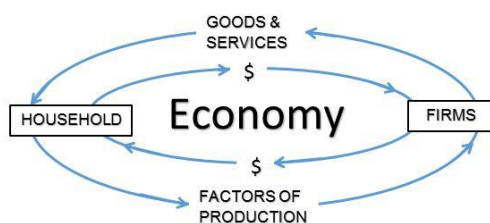

Fig. 1. **Circular flow model.** The economy as perpetual motion. The neoclassical model of the economy assumes that economic outputs can become inputs again, in violation of the laws of thermodynamics.

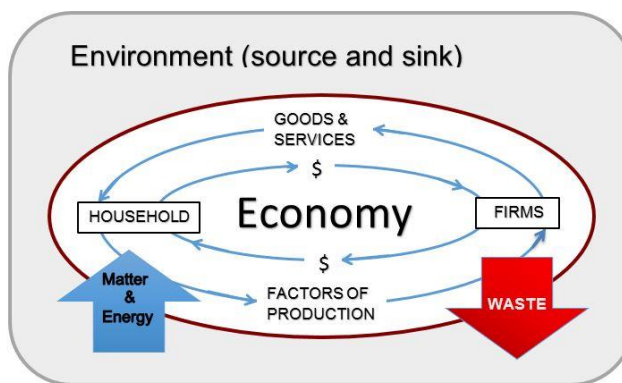

Fig. 2. **Thermodynamic throughput model.** Note the addition of the environment as the containing whole. There's a boundary between the environment and the economy, across which flow matter and energy inputs and outputs. Increasing the throughput of matter and energy must necessarily diminish something else: the health and integrity of ecosystems in the environment, which provide valuable, civilization-sustaining ecosystem services to humans.

Fig.1. **Circulair stroom model.** De economie als voortdurende beweging. Het neoklassieke model van de economie neemt aan dat economische uitvoer terug kan ingevoerd worden, in strijd met de thermodynamische wetten.

Fig.2. **Thermodynamisch doorvoermodeel.** Let op de toevoeging van het milieu als het bevattende geheel. Er is een grens tussen het milieu en de economie waarover instroom en uitstroom van materie en energie vloeien. De doorvoer van materie en energie verhogen moet noodzakelijkerwijs iets anders doen dalen: de gezondheid en integriteit van ecosystemen in het milieu, die waardevolle, beschaving-ondersteunende ecosysteemdiensten aan mensen leveren.

Maar de thermodynamische revolutie in de economie kan niet blijvend worden verhinderd. Het wordt moeilijker en moeilijker voor het neoklassieke model ons te verzekeren dat haar systeem van Newtoniaanse abstracties passend is voor de reële wereld. De Grote Ineenstorting van 2008 liet zien dat de economische wetenschap, wat die ook moge zijn, niet bijster goed is in het voorspellen van grote economische fenomenen. Klimaatverandering en de zesde uitstervingsgolf maken het moeilijk voor de economische wetenschap om vol te houden dat economische activiteit *in abstractia* plaatsheeft, op de propere witte bladzijden van tekstboeken of op het bord vol met formules die geen basis hebben in of gevolgen voor iets anders dan zichzelf. Waarheden afgeleid uit het Newtoniaans mechanistisch model worden verondersteld abstract en ahistorisch te zijn, maar onze planeet en onze economie zijn zeker en vast aan het evolueren, concreet en doorheen de tijd.

De drijvende dynamiek van deze economische en planetaire verandering - de stuwer van de geschiedenis de afgelopen drie eeuwen - is het menselijk gebruik van hoge 'EROI' fossiele brandstof geweest. De drijvende dynamiek van de toekomstige geschiedenis zal de dalende 'EROI' van de energiebronnen van onze beschaving zijn.

Men kan sommige gevolgen van de dalende 'EROI' al waarnemen:

- Ondanks een stijgend reëel BNP per capita is het persoonlijk inkomen gestagneerd of aan het dalen voor een gewichtig deel van de werknemers in OESO-landen. Een toenemende concentratie van inkomen helpt dit te verklaren maar er is ook een andere dynamiek aan het werk. Als de 'EROI' daalt vergt het meer economische inspanning om de energie te verkrijgen die nodig is om die economische inspanning te ondersteunen. Zelfs als het BNP groeit, daalt de productie van nettovoordeel.
- Andere sectoren van de economie zijn getroffen door deze aanhoudende toename van de 'overhead' (vaste kosten, red) van materie en energie in de economie. 'Besparen' is de leuze geworden voor regeringsbudgetten, zelfs in de rijkste landen ter wereld. Ontwikkelde landen hebben het in toenemende mate moeilijk of vinden het onmogelijk om onderhouds- en verbeteringskosten voor infrastructuurinvesteringen gemaakt tijdens de hoogdagen van 100 tegen 1 olie te betalen.
- In haar rapport over de Amerikaanse infrastructuur uit 2013 schatte *The American Society of Civil Engineers* dat de VS gedurende zeven jaar 3.6 biljoen dollar moet investeren om de bestaande infrastructuur te herstellen en onderhouden.
- Wereldwijd zijn veel van de ecosystemen die de menselijke beschaving ondersteunen gedegradeerd en dicht bij een instorting. Gedwongen door ideologie en dalende 'EROI' richting besparingsbudgettering zijn regeringen hun bereik en energie aan het reduceren, precies op het moment dat duurzaamheid hen tot sterke actie aanmaant om de rationele, vrije-markt neiging van bedrijven om winsten te maximaliseren, door de commons te verwaarlozen en andere kosten te degraderen, te beteugelen.
- Vernietigingen van pensioenfondsen worden gemeengoed als een manier om de structurele nood tot afbouw van schulden in de economie te lenigen. Een nood die in de bereidwilligheid van ons systeem zit om schuld sneller te laten groeien dan een dalende EROI-economie kan terugbetalen, zelfs nadat groei is gestimuleerd door reguleringen die de milieuschade als gevolg van economische activiteit beperken op te heffen of te reduceren.

- De planetaire koolstofput is vol en creëert klimatologische gevolgen die zelfs een abstractie-gewende, aritmo-morfiserende economie moet erkennen als een verontrustende realiteit.

Binnen enkele eeuwen zullen historici van de economie waarschijnlijk de relatie tussen 'EROI' en welvaartcreatie veel beter begrijpen dan de gemiddelde econoom vandaag. Waarschijnlijk zullen toekomstige politieke economen niet verwonderd zijn over het enorme economisch succes in de 20ste eeuw maar wel over hoe weinig ons welvaarttaandeel eigenlijk gegroeid is met al de hoge-EROI kolen en olie waarvan we het genoeg hadden ze te verbranden. Ze zullen nagenoeg zeker hun hoofd schudden in de verwondering dat we, genietend van een nooit eerder en later geziene energietoevoer en 'EROI', ooit een economische neergang zouden hebben gekend, dat we ooit een mens hebben kunnen laten sterven van gebrek, dat we ooit zo geprogrammeerd blind konden zijn voor de fysische oorsprong van ons geluk.

Olie spoot uit de grond onder druk wat een zeer hoge 'EROI' opleverde. In de jaren 20 gaven oliebronnen zoals deze de industrie een gemiddelde 'EROI' van 100 tegen 1 of zelfs meer. Vandaag heeft de petroleumindustrie een veel lagere EROI. Foto: Texas State Archives.

Jan Vanlommel is actief in de draaischijf van Aardewerk.

Bron: <https://steadystate.org/the-future-history-of-political-economy-part-2/>

Studiedag Dierschap: Naar een gedeelde ruimte voor mens en dier

De volgende aankondiging sluit aan bij het thema van de [Aardewerk Zomerweek 2019](#) : De Mens Voorbij: Onder Dieren en Planten.

Op **dinsdag 15 oktober** gaat op de Campus Bijloke (HoGent – KASK) een **studiedag** door over **de rol van dieren** bij het beleid, de inrichting en beheer van **verstedelijkte publieke ruimtes**.

Keynotes zijn **Wolfgang Weisser** (TUM) die zal spreken over *Animal Aided Design* – een ontwerpmethodiek die tot doel heeft nieuwe, mens-dier gedeelde, stedelijke landschappen te ontwerpen – en **Geertje Wijten** (Stad Amsterdam), die de Groenvisie van de Stad Amsterdam komt toelichten.

Verder zijn er presentaties van **Geert De Blust** (INBO, UA), **Clemens Driessen** (WUR) en **Jonas Vanneste** (BUUR).

Op deze dag wordt ook het boek *Dierschap: naar een gedeelde ruimte voor mens en dier* (Glenn Delière & Sylvie Van Damme, uitgegeven bij *Gompel&Svacina*) voorgesteld en zal er een stadsnatuur-excursie zijn in het kader van het Gentse soortenplan.

Meer informatie over inschrijving en het definitieve programma volgt later.

Studiedag *Dierschap: naar een gedeelde ruimte voor mens en dier*

Datum: 15 Oktober 2019

Plaats: Campus Bijloke – Gent